

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО БАРОКО: ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

*Ластовець Марія Юрївна,
асп.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена вивченню феномену українського літературного бароко, яке охоплює часові рамки XVII – першої половини XVIII століття. У статті розглянуто історичний контекст формування бароко та його жанрову диференціацію.

Ключові слова: літературне бароко, феномен, жанр.

Кожні сто років своєї історії людство намагається закарбувати у пам'яті нащадків, використовуючи при цьому певні "маркери", які відображають світоглядні, концептуальні та ментальні риси тієї чи іншої епохи. Таким маркером для другої пол. XVII – поч. XVIII століття стало *бароко*.

Бароко – термін, що використовується в літературі та мистецтві в історичному та критичному значенні. До XIX століття його вживали переважно як синонім до "абсурду" або "гротеску". На сьогоднішній день у науковому обігу можна нарахувати три основних визначення терміна *бароко*:

1) стиль, який домінував у мистецтві в період між Маньєризмом та Рококо. Цей стиль зародився у Римі і був тісно пов'язаний з католицькою контрреформацією;

2) термін, який позначає історичний період розвитку західної Європи XVII – поч. XVIII століття;

3) термін, який застосовується до творів мистецтва, датованих різними роками, але об'єднаних спільними рисами стрімкого руху та емоційної глибини.

Відомий французький етимолог XVII ст. Жіль Менаж у своєму словнику французької мови пише: "*Barroques...on appelle ainsi les perles at les dents, qui sont d'inegale grandeur..., a ete fait du Latin verruca.*" [Ménage 1750, 153]. "*Бароко*" називають перли або зуби неправильної форми. Саме слово походить від латинського іменника I-ї відміни жіночого роду *verruca*, *ae, f* і означає бородавку або маленький недолік [авт.].

У 1758 році французький просвітник Дені Дідро у своїй "Енциклопедії" писав, що *бароко* – це прикметник, який вживають по відношенню до архітектурних творів у химерному стилі, що характеризується сміхотворною перенасиченістю: "*Baroque, adjectif en architecture, est une nuance du bizarre. Il en est, si l'on veut, le raffinement ou, s'il était possible de le dire, l'abus; il en est le superlatif. L'idée du baroque entraine avec soi celle du ridicule poussé a l'excès. Borromini a donné les plus grands modèles de bizarrerie et Guarini peut passer pour le maitre du baroque.*" [Diderot 1758, 164].

Відомий німецький мистецтвознавець Генріх Вольфлін у трактаті "Ренесанс і бароко" також вживає термін *бароко*, аналізуючи архітектурне мистецтво. Характерною ознакою барокового стилю є живописність, "*яка має на меті викликати ілюзію руху*". Рух, динамічність, свобода та необмеженість ліній створюють безпосередній вплив на реципієнта, залишаючи по собі почуття спустошеності. На думку Г. Вольфліна, *бароко* має не заспокоювати, а тримати у напрузі. До головних рис,

притаманних *бароко*, він відносить збільшення абсолютних пропорцій і одночасно спрощення композиції. [Вьолфлін 2004, 54–56].

Те, що бароковий стиль притаманний не лише пластичним мистецтвам, помітили після першої світової війни, коли почали писати про літературне бароко, зазначає Д. Чижевський. [Чижевський 1956, 248].

Говорячи про *бароко* в літературі, не можна стверджувати про появу нового художнього методу та нової естетичної системи, не посилаючись на зв'язки з попередніми методами та системами. Так і *бароко* виникло на ґрунті декількох історичних епох: Середньовіччя, Ренесансу та Реформації. На думку російського дослідника С. Аверинцева, *"у поезії раннього Середньовіччя, як і в поезії європейського маньєризму і бароко, в гіпертрофованому вигляді виступає... спільна властивість будь-якої поезії. Окрім типологічних паралелей, між поетикою ранньої Візантії і поетикою бароко існує безсумнівний генетичний зв'язок."* [Аверинцев 1974, 99].

Вивчення зв'язків бароко з іншими історико-культурними епохами дозволяє глибше зрозуміти його природу та функції. *Бароко* першим створило свої національні варіанти. *"Саме бароко стало першим "великим стилем", який охопив як "латинську Європу", так і майже всі країни православно-слов'янського кола – Україну, Росію, Білорусію, Сербію, Молдавію та Румунію, досягнувши у кожній з них значного розвитку. Останнім часом також болгарські вчені стверджують, що і Болгарія пережила свій "барочний етап", правда у зміщенні історичні строки..."* [Наливайко 1981, 136].

Говорячи про *бароко* в Україні, необхідно зазначити основні риси цього феномену. По-перше – це зв'язок українського *бароко* із середньовічною культурою, домінантною рисою якої був теоцентризм, який полягав у розумінні Бога як абсолютного найвищого буття, тому людина мала уподібнити своє життя до Нього. Особливо перенасичений духовними темами та релігійними мотивами жанр драми в українській літературі. Достатньо згадати трагедії, написані викладачем Києво-Могилянського колегіуму М. Довгалецьким, *"Коміческе действе"* і *"Властотворній образ человеколюбія божія"* та драму Г. Кониського *"Воскресеніє мертвых"*, датованих XVIII ст. Таке релігійне спрямування творів пояснюється ще й приналежністю авторів до духівництва.

Наступною рисою українського *бароко* є використання художньої мови, яка зберігає спільні риси європейського *бароко*, зокрема *"ускладнену метафоричність і символіку, контрасти й антиномії, риторичні фігури, емблематику, оксюмори тощо"* [Наливайко 2004, 17].

Окремо слід охарактеризувати мовну ситуацію, яка склалася на той час в Україні і яка була пов'язана, головним чином, з Києво-Могилянським колегіумом, видатним центром науки і освіти. Мова йде, головним чином, про так звану тримовність, *"тобто тип літератури, яка творилася трьома мовами – "словенською", польською та латинською"* [Яковенко 2005, 301].

"Мовознавча концепція Києво-Могилянської академії передбачала, з одного боку, піднесення престижу церковнослов'янської (слов'янської, слов'яноруської, словенської), рідної української мови (за тодішньою термінологією – "руської", "малоруської", "козацької"), з другого – багатомовність, що полягала у викладанні навчальних курсів кількома мовами, у вивченні ряду мов" [Білодід 1979, 61].

Так в українську літературу починає проникати латинськомовна поезія. Спочатку це були дво- і тримовні панегірики (польський у поєднанні з латинським та слов'янським). Ці багатомовні панегірики залишалися однією з форм існування латинської поезії протягом XVII ст. та першої половини XVIII ст.; дуже розповсюдженими були гербові вірші, okazіональні віршовані написи, підписи до малюнків і книг та загадки. Іншою сферою використання латинськомовної поезії було шкільне викладання курсів поетик і риторик, що містили матеріали з теорії літератури. У цих поетиках і риториках ми знаходимо тлумачення та опис трьох основних жанрів літератури, зокрема епічної поезії, драми та лірики.

Найбільш повне визначення епічної поезії знаходимо у київській поетиці 1696 р. "Луґа": *"Епопея – це прекрасне наслідування видатних подій, виражене гекзаметром у формі розповіді з метою викликати любов або прагнення доброчесності"* [Маслюк 1983, 127].

Таке визначення епічної поезії згодом було запозичене і доповнене авторами більш пізніх за часом виникнення поетик. Наприклад, М. Довгалецький виділяє такі риси епічної поезії:

- 1) предмет епічної поезії – важливі діяння видатних людей;
- 2) епічна поезія – це наслідування, відтворення, вимисел цих подій;
- 3) форма епічної поезії – віршована розповідь у гекзаметрах;
- 4) виховне значення епічної поезії – прямування до доброчесності [Маслюк 1983, 127].

Крім того, М. Довгалецький розрізняє три види епічної поезії: просту (герої проходять свій шлях без перешкод), скопліковану (нагромадження сюжетних ліній та перипетій) і, нарешті, моральну (герої зображені не такими, якими вони є, а якими вони можуть бути).

Прикладом епічної поезії є поема Симона Пекаліда, написана латинською мовою, *"De bello Ostrogiano"* ("Про Острозьку війну під П'яткою проти низових козаків"), детально проаналізована у науковому дослідженні О. Кошій. Теоретичний аналіз поетик та риторик XVII – першої половини XVIII століття дає підстави стверджувати, що епічну поезію розуміли в широкому та вузькому значенні: або як жанр літератури, або як епічний твір.

Щодо особливостей барокової драми, то в поетиках ми не знаходимо про неї жодної згадки, наявні лише окремі ознаки, досліджені пізнішими теоретиками літератури. Зокрема, російський дослідник О. Анікст зазначає, що *"для барокової драми характерний складний і розгалужений сюжет, який містить багато перипетій, завершується докладним розподілом нагород доброчесним і покарань порочним. Барокова скоплікованість фабули при чіткості моральних оцінок персонажів – характерний прояв цього стилю"* [Маслюк 1983, 141].

За визначення іншого російського вченого М. Сигала, характерною особливістю барокової драми *"є співвідношення раціонального та ірраціонального, що проявлялось не тільки у стилі й композиції, а й у трактуванні сюжетів, характерів, філософських і моральних проблем"* [Маслюк 1983, 141].

Про тематику драматичних творів та їх авторів ми згадували вище.

Жанр барокової поезії представлений різноманітними її видами: сатиричною, буколічною, елегійною, ліричною, епіграматичною, курйозною та емблематичною поезією. Сатиричну поезію автори риторик та поетик відносили до епічної поезії. *"Це – жартівлива та уїдлива поема, винайдена для бичування чужих порочних характерів і написана гекзаметром або ямбами"* [Маслюк 1983, 144].

Головним призначенням сатири є виправлення людських недоліків. На думку Я. Понтана, *"сатира – це медицина душевних хвороб, яка намагається знайти лікування шляхом висміювання"* [Маслюк 1983, 146].

Буколічна поезія не знайшла широкого сприйняття в Україні, на відміну від елегійної, в якій *"унаслідувалась печальна подія в гекзаметрах та пентаметрах"* [Маслюк 1983, 147].

Елегійна поезія підрозділялася на три види: скорботну, хвалебну та епістолярну. Скорботна елегія зображує сумні події та випадки, тому і художня мова такої поезії має відповідати зображуваному предмету: *"часті частки, що виражають страждання, влучні сентенції, відповідні уподібнення, порівняння, сказання, повчальні факти, обіти, віщування, привиди, сні тощо"* [Маслюк 1983, 148].

Хвалебна елегія використовує середній стиль, що характеризується *"витонченою природністю, приємністю, ясністю"*. Епістолярна елегія не відрізняється корінним чином від попередніх, її стиль залежить від предмета, про який іде мова. Взагалі *"словесне вираження елегії повинно бути старанне, спокійне, природне, чітке, психологічно правильне, ніжне, емоційне, сповнене співчуття, прикрашене апострофами, прозопопеями, дигресіями, а найкращою прикрасою будуть ерудиції, приклади, уподібнення, антоніми, фабули, старожитності, характери, сентенції"* [Маслюк 1983, 149].

Таким чином, ми бачимо, що художня література барокової України строкато представлена трьома класичними жанрами, які знаходили своє теоретичне обґрунтування у курсах шкільних поетик і риторик та поетичне вираження у творах їх авторів. Головними рисами барокової української поезії є, по-перше, тематичне спрямування творів. Приналежність їх авторів до духівництва визначила коло тем, яке оберталось навколо сюжетів релігійного характеру. У такому виборі тематики поезії відчувається вплив середньовічного світогляду на українську літературу. По-друге, це тримовність поезії, яка залежала від походження самого автора та мовної концепції колегіуму. І, по-третє, наслідування форми творів античних авторів із перенесенням їх на етнічний ґрунт.

Статья посвящена изучению феномена украинского литературного барокко, которое охватывает временные рамки XVII – первой половины XVIII века. В статье рассмотрен исторический контекст формирования барокко и его жанровая дифференциация.

Ключевые слова: литературное барокко, феномен, жанр.

The article is devoted to the investigation of baroque literature phenomenon in Ukraine. The article deals with the historical context and genre differentiation of baroque literature.

Key words: literature baroque, phenomenon, genre.

Література:

1. *Аверинцев С. С.* Об общем характере символики раннего Средневековья / С. С. Аверинцев // Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам. – Тарту, 1974. – I/5/. – С. 99.
2. *Білодід І. К.* Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літератур / І. К. Білодід. – К., 1979. – С. 61.
3. *Генрих Вельфлін.* Ренессанс и барокко. Исследования сущности и становления стиля барокко в Италии / Генрих Вельфлін ; [пер. Е. Г. Лундберга]. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 284 с.
4. Історія української літератури : Від початків до доби реалізму / Дмитро Чижевський ; Авт. передм. М. К. Наєнко. – Нью-Йорк, 1956. – 478 с.
5. *Маслюк В. П.* Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / Віталій Петрович Маслюк. – К. : Наукова думка, 1983. – 236 с.
6. *Наливайко Д. С.* Искусство: Направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – Киев, 1981. – С. 136.
7. *Наливайко Д.* Українське бароко / Д. Наливайко. – Л., 2004. – Т. 1. – С. 17.
8. *Яковенко Н.* Нариси з історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К., 2005. – С. 301.
9. Dictionnaire etymologique de la langue françoise par M. Ménage. – Paris, 1750. – 1445 p.
10. Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres, mis en ordre par M. Diderot de l'Académie des Sciences et Belles-Lettres de Prusse, et quant à la partie mathématique, par M. d'Alembert de l'Académie royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse et de la Société royale de Londres. – Paris, 1751–1772. – V. 1. – 1751–1758. – 950 p.